

ІМПРЕСІОНІСТИЧНІ НОВЕЛИ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Привалова С. П.

ВСТУП

М. Коцюбинський – відомий український письменник-модерніст кінця XIX – початку XX століття, майстер оригінального художнього слова, творець специфічної імпресіоністичної манери письма та своєрідної психологічної замальовки, один з активних літературних діячів, які утверджували естетичну вартість української літератури.

Художня спадщина М. Коцюбинського – унікальна, специфічна, неповторна, багатогранна жанрово-стильовим різноманіттям та ідейно-тематичним спрямуванням. Творчість письменника є не тільки різножанровою, різноманітною за тематикою, а й змістовно багатою, своєрідною за прийомами і засобами художнього письма.

Індивідуальний стиль М. Коцюбинського відрізняється від художньої манери письма інших письменників: митець керується інтуїцією, відтворює сутність людського буття за допомогою власної уяви і відчуттів, зосереджується на індивідуальності особистості, її духовності, водночас об'єктивним зображенням стає не світ, а суб'єктивні враження від нього окремої людини.

Творчій еволюції М. Коцюбинського властиві чимало різних захоплень і впливів, проте письменник їх своєрідно інтерпретує. Митець почав свій письменницький шлях з етнографізму та реалізму, а завершив його високохудожніми зразками модерністського письма. Письменник засвідчував про потребу та необхідність перенести на український ґрунт здобутки модерної європейської літератури.

М. Коцюбинський – неперевершений майстер новаторської малої епічної форми (лірико-психологічна новела, новелістична акварель, психологічний етюд, « поезія у прозі»), для якої характерні лаконізм, тонкий ліризм і психологізм, детальне розкриття внутрішніх змін персонажів під впливом суб'єктивних чинників, відсутність узвичаєної сюжетної основи й опису побутових деталей.

У ранніх і пізніших творах М. Коцюбинського відбито процес становлення його індивідуального письменницького почерку, у якому наявні як риси схожості із творчістю його попередників (рання творчість), так і розвиток творчої індивідуальності митця (творчість пізнішого періоду).

1. Рання творчість М. Коцюбинського

Ранні твори письменника належать до реалістичної традиції XIX століття: у них змальовано тяжке життя селян, наявні нескладні образи-персонажі, етнографічні подробиці тощо. У першому творі – оповіданні «Андрій Соловейко, або Вченіє світ, а невченіє тьма» (1884 р.) – помітне прагнення автора до психологічного трактування подій і героїв, нахил до розкриття внутрішнього світу людини. Протягом наступних трьох років він створив нові оповідання «21 грудня, на Введеніє», «Дядько та тітка». Ці твори не були подані до друку: сам автор не був упевнений у їхній мистецькій вартості. Перший критик, вінницький етнограф Ц. Нейман, дав досить різкий та негативний відгук на ранні твори митця. Характерними рисами дебютних оповідань М. Коцюбинського були просвітницько-моралізаторська направленість, соціально-побутовий характер конфліктів, недосконале мовне оформлення.

Ранні твори прозаїка засвідчили процес становлення його індивідуального письменницького почерку, у якому наявні як риси схожості із творчістю його попередників, так і розвиток творчої індивідуальності.

«У перших реалістичних творах М. Коцюбинського певною мірою відчутним є наслідування І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, із часом митець виробляє власну стильову манеру. Одна з її особливостей – заглиблення у внутрішній світ людини, показ діалектики душі героя, розкриття характеру у процесі руху та змін. Усе це було зумовлено не намірами письменника здійснити певні мистецькі експерименти, а прагненнями творити в дусі нових віянь у розвитку реалістичної літератури початку XX ст.»¹.

В оповіданнях «Дядько та тітка» (1886 р.), «П'ятизлотник» (1892 р.), «Ціпов'яз» (1893 р.), «Маленький грішник» (1893 р.), «Помстився» (1893 р.), казці «Хо» (1893 р.), повісті «На віру» (1891 р.) та інших прозаїк засвідчив знання особливостей життя українського народу, розробив своєрідну систему художніх троп, деталізував портретний живопис. Жанрова своєрідність ранніх творів поєднана із глибокою демократичною ідейністю, у них знайшла вираження і художня манера письменника: життя героя зображено не лише з побутового, соціального, а й із психологічного боку; відтворено найхарактерніше в зовнішності людини, у навколишній природі, у побутовій обстановці. Крім того, раннім творам М. Коцюбинського властиві пластика

¹ Привалова С. Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № № 7–8. С. 55.

зображення, яскрава образність описів, психологічна настроєність, тонкий мовний смак, мальовничість.

Для ранніх творів М. Коцюбинського характерними є також естетичний пошук автора, специфічна манера письма, прагнення до нових художніх форм і засобів, поєднання глибокого ліризму і поетичності викладу, барвистості описів і досконалого, тонкого психологічного аналізу, вдале поєднання реалістичної проникливості та романтичного світовідчуття.

Особливе місце в ранній творчості М. Коцюбинського належить дитячим оповіданням «Харитя» (1891 р.), «Ялинка» (1891 р.), «Маленький грішник» (1893 р.), у яких митець зацентрував увагу на героях із бідного середовища; відображенні зародження в дитячій свідомості свого обов'язку перед батьками; психологічному підході до змаловання життя і характеру дитини. Ці твори були відзначені метром українського критичного реалізму Панасом Мирним.

Вагомий вплив на формування письменницького таланту М. Коцюбинського мав суспільний рух 1905–1907 рр. У творах означених років майстер слова відтворює широку панораму народного життя, суспільних настроїв часу, звертає увагу на психологію різних прошарків населення – від аристократії до представників «суспільного дна» («Сміх», «Він іде!», «Невідомий», «Коні не винні» та інші). Прозаїк відтворив життя людини в «межових» ситуаціях, застосував надзвичайно глибокий психологічний аналіз внутрішнього світу особистості, відтворення психології мас.

На зламі століть творчість М. Коцюбинського стала унікальним явищем, для якої характерне використання культурних і літературних надбань двох епох. У цей час особливого розвитку набула тенденція до синкретизму мистецтв. Вагомим культурним здобутком у цьому розумінні було малярство ранніх імпресіоністів, творах яких були властиві заклики до сучасності, звернення до природи, до сонця, до краси землі, що імпонувало письменникам-реалістам, зокрема й М. Коцюбинському.

Дослідники вказували на наявність рис імпресіонізму вже в перших творах митця (оповідання «Харитя» (1891 р.)), а твором, у якому М. Коцюбинський остаточно звернувся до імпресіонізму, називали ліричну мініатюру «На крилах пісні (Картка із щоденника)» (1895 р.). Пізніше автор створив цілу низку новел, які істотно відрізнялися від раніше написаних прозаїком, – цикл мініатюр «З глибини» (1903 р.), «Цвіт яблуні» (1902 р.), «Невідомий» (1907 р.), «Intermezzo» (1908 р.) та інші. У зазначених творах письменник прагне дослідити найтонші відтінки людського існування з усіма його проблемами і суперечностями, зосереджує увагу не на подієвому сюжеті, а на настрої творів, звертається до відтворення інтимних почуттів.

«Особливість імпресіонізму М. Коцюбинського полягає не у відмові од художнього аналізу людини як соціальної істоти, а у підпорядкуванні показу всіх сфер її психічного життя саме цій визначальній якості. Відповідно до художнього задуму письменник вдається до відтворення найрізноманітніших психічних станів. Збагачується його досвід розуміння та образного освоєння психічних явищ. У М. Коцюбинського багато відмінного, своєрідного. У його творах бачимо відображення процесів взаємозв'язку свідомості та самосвідомості, свідомості та підсвідомості тощо. Крім того, митець використовував особливі, авторські, засоби зображення душевного стану героя»².

Важливою художньою категорією для розуміння імпресіонізму Михайла Коцюбинського є колір. За словами В. Агеєвої, «у кожного з українських письменників, чия творчість тією чи іншою мірою зазнала впливу імпресіоністських тенденцій, семантика кольору, так званий «кольоровий психологізм» відіграє величезну роль»³.

Семантика кольору у творах автора часто орієнтована на народнопісенний досвід, однак вона не позбавлена авторської індивідуальності. Найчастіше використовуваними кольорами в М. Коцюбинського є жовтий, синій, блакитний, білий. Усі вони мають символічне навантаження. Митець змальовує кольорові ефекти із притаманною імпресіоністам технікою, зосереджується на фіксації зорових і слухових вражень.

Наслідком посилення настроєності стає послаблення сюжетного стрижня творів, що є типовою ознакою імпресіоністичного письма. Категорія переживання визначає фабулу творів та поглиблює конфліктність та емоційну настроєність творів. Хвилювання персонажів підсилюють звукові та зорові образи.

Для творів письменника характерний типовий для імпресіоністичної прози тип пейзажу. «Це така картина природи, яка передає не так місце подій, як настроїв, переживання героя»⁴. Пейзаж ліризує оповідь, надає їй більшого драматичного звучання, створює потрібне емоційне тло, окреслює та загострює почуття і настроїв ліричного героя. Автор віддає перевагу експозиційному і фінальному пейзажам. Обрамлення підсилює важливість єдності художнього простору й однорідності

² Привалова С. Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № № 7–8. С. 55–56.

³ Агеєва В. Українська імпресіоністична проза : Про творчість М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Г. Косинки та ін. Київ : Фірма «Віпол», 1994. С. 126.

⁴ Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кін. XIX – поч. XX ст. : Проблеми естетики і поетики. Київ : Наукова думка, 1995. С. 85.

психічного стану. Крім того, кожна деталь пейзажу набуває символічного забарвлення.

Для ранніх творів автора також характерна персоніфікація природи, яку він подає в постійних змінах, активному русі, стрімкому розвитку, нерозривному контакті із внутрішнім станом, переживаннями людини. Усе це зумовлює глибокий ліризм творів письменника, який не тільки вміє помітити нові риси в давно знайомому явищі, а й описати його своєрідно: «Для М. Коцюбинського взагалі характерна виняткова пластичність і мальовничість описів природи, речей, персонажів. Він часто подає образи як живописець. У нього навіть звуки інколи мають певне забарвлення»⁵.

Імпресіоністична манера письма митця виявляється й під час творення портрета персонажа, який викликає певні почуття й емоції. Інформація про портрет героя досить лаконічна. Відображення подій певною мірою поступається місцем зображенню звуків, запахів, барв.

Імпресіонізм М. Коцюбинського полягає не у відмові від художнього аналізу людини як соціальної істоти, а в підпорядкуванні показу всіх сфер її психічного життя цій визначальній якості.

«Характерними ознаками імпресіоністичних новел М. Коцюбинського є заглиблення у внутрішній світ людини, витонченість сприйняття та підвищена враженевість, своєрідна точність при удаваній недбалій приблизності, відтворення руху і фарб зовнішнього світу та найтонших порухів душі, філософська наповненість, відтворення яскравими художніми деталями найтонших змін у настроях і у природі, психологізм у змалюванні персонажів, суб'єктивний кут зору, увага до сфери ірраціонального, підсвідомого, зосередженість на враженнях, відчуттях, емоціях, почуттях, використання пейзажу як рівня певного світовідчуття, навіювання певних вражень від персонажа шляхом передачі кольорових, чуттєвих вражень, почуттів, особливий лаконізм прози, ритмічність, відмова від вагомих соціальних проблем»⁶.

Ранні твори митця позначені майстерністю психологічного аналізу, ліризмом зображення, глибиною відтворення внутрішнього світу персонажів.

⁵ Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кін. XIX – поч. XX ст. : Проблеми естетики і поезики. Київ : Наукова думка, 1995. С. 92.

⁶ Привалова С. Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № № 7–8. С. 56.

2. Майстерність відтворення картин дійсності в новелах «Цвіт яблуні», «На камені», “Intermezzo” М. Коцюбинського

У 1900-ті рр. розпочинається новий етап у літературній діяльності М. Коцюбинського, появу якого засвідчують написані ним три твори: новела «Лялечка», акварель «На камені» й етюд «Цвіт яблуні», які стали художнім вираженням планетарного світосприймання, звукопису, гри кольорів та світлотіней, набору чуттєвих елементів.

Етюд «Цвіт яблуні» (1902 р.) – невеликий за обсягом психологічний твір, який має драматичний характер, розкриває складний внутрішній світ, психологічні суперечності, трагічні враження та переживання ліричного героя-батька. «Ця психологічна студія виявляє руку великого майстра і незвичайно тонку обсервацію дуже складного психологічного процесу – враження письменника, у якого вмирає єдина улюблена дитина <...>»⁷.

Поштовхом до написання твору стали трагічні події в родині Мельникова в Лопатинцях, де прозаїк працював репетитором. Згодом автор, створюючи етюд у 1902 р. в Чернігові, ретельно занотовував усе про власні відчуття, які засвідчують складний творчий процес письменника над новаторським за жанром твором, який був надрукований лише в 1904 р. у збірці «На вічну пам'ять Котляревському».

За жанром «Цвіт яблуні» – це психологічний етюд, імпресіоністична замальовка, позбавлена єдиної сюжетної лінії. Характерною стильовою ознакою є своєрідність композиційної побудови твору. Швидкоплинні враження, відчуття часто змінюються. Письменник намагається зафіксувати мінливий рух психіки, оточення, суміш плутаних і неповторних вражень головного героя.

В основу твору митець поклав розповідь про трагічний епізод із життя батька-письменника (смерть єдиної дитини) та його душевний стан. Автор порушує низку філософських проблем – життя і смерті, місця і ролі людини у світі, відношення мистецтва до дійсності, любові до найрідніших людей, які розкриває через образ головного героя, душу якого переповнює надзвичайне горе. Як бачимо, автор відмовляється від відтворення глобальних соціальних проблем.

Розповідь у творі йде від першої особи, що допомагає глибше розкрити всі найтонші душевні порухи головного персонажа. Автор відтворює «роздвоєність» людської душі, почуття батька й письменника, перебування свідомості між двома світами – реальним й ірреальним. З одного боку – він боїться втратити доньку Оленку, а з

⁷ Фризман Л. Иван Франко: взгляд на литературу. Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2017. С. 462.

іншого – виношує задум свого чергового твору. Такий процес у його душі є некерованим.

Ліричний герой позбавлений спокою вже три дні, оскільки в агонії весь цей час перебуває його дитина, яка повільно, у страшних фізичних муках помирає. Батько не має сил позбавити дитину страждань. Він вимірює кроками свій кабінет, уявляє десятки різноманітних картин: худеньке тільки смертельно хворої доньки, істоту з великими чорними крилами, промову нічного сторожа тощо. Чоловік постійно пригадує їхнє тихе сімейне щастя декілька днів тому: спостереження разом із донькою за грою бджіл у квітучих вишнях, прихід дитини до батьків побажати гарних снів, здібності дівчинки до різноманітних фантазій, прояв любові і тепла до батька. Такі спогади викликають біль. Він заглиблюється в переживання і дитини, і дружини, і самого себе, загострює їх, доводить до найвищого нерестерпного напруження, але в той самий момент пильно, холодно, з методичною послідовністю спостерігає, вишукує, фіксує.

Чоловік у безвиході, він усвідомлює власну безпорадність. Життя здається йому похмурим, трагічним, безпросвітним, а власний будинок видається каютою корабля. Перебуваючи в емоційній напрузі, ліричний герой весь час чекає на появу дружини, яка й повідомить йому про життєвий фінал їхньої дитини: «Раптом дикий крик, крик матері викидає мене з крісла. Ноги мої мліють, але я біжу <...> Я мчусь наосліп, все перекидаю <...> й наскакую на жінку, що в істеричному нападі ламає руки <...>»⁸.

Важливу роль у розкритті психологічного стану головного героя відіграє художня деталь – цвіт яблуні на гілці дерева. Вирвавшись із будинку до саду, чоловік має можливість дещо відсторонено усвідомити, пережити до кінця страшну подію в його житті: «Я нариваю цілі пучки цвіту яблуні, повні руки, і несу в хату <...> Я обкладаю її цвітом яблуні зі всіх боків, засипаючи тими квітками, такими ніжними, такими чистими, як моя дитина <...>»⁹. Але від доторку до ніжних пелюсток усе змінюється – квіти опадають. Автор підводить до думки, що життя і смерть – взаємопов'язані, невідворотні, непідвладні нікому процеси. А це означає, що в пам'яті і душі батька залишиться образ живої доньки, такої ніжної і світлої, як весняний цвіт за вікном, який символізує життя.

«Се закон природи», – ці слова ліричного героя увиразнюють саме імпресіоністичний характер тексту, тобто розуміння того, що смерть є часткою природного процесу, етапом, а не кінцем чи трагедією. У новелі «Цвіт яблуні» М. Коцюбинський досягає поставленої мети –

⁸ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2011. С. 201.

⁹ Там само. С. 202.

здійснює психологічний аналіз емоційного стану особистості у критичний момент життя.

Самостійний мистецький витвір «Цвіт яблуні» є складовою частиною в ланцюгу безперервного творчого процесу прозаїка. Різноманітний емоційний комплекс (горе, втома, жах, ласка, ніжність, іронія), різочі контрасти (яблуні у цвіту – і мертва дитина, сувора урочистість смерті – потяг до дружини як до жінки), загострене, напівхворобливе спостереження – виникають як випробування на фактах особистого життя тих засобів майстерності, якими згодом письменник, поширивши і поглибивши їх, оперуватиме вже на цілком виразному соціальному матеріалі – на подіях революції 1905 р., на повстаннях, погромах, подіях царської реакції.

«Цвіт яблуні» – це суб'єктивна глибинна психологічна «замальовка», яка розкриває митеві враження, трагічні почуття та переживання ліричного героя. М. Коцюбинський художньо відтворює складний внутрішній світ батька за допомогою підвищеної враженневості, своєрідної точності в зображенні деталей, передачі руху й опису фарб зовнішнього світу.

Доцільно також зазначити, що в житті М. Коцюбинського був період, тісно пов'язаний із його перебуванням у Криму. Знайомство письменника із сонячним краєм відбувається в 1895 р., коли він приїздить на роботу у складі членів філоксерної комісії. Період служби письменника в Молдавії та Криму стане життєвим матеріалом для творів митця – «Для загального добра», «Дорогою ціною», «На камені» та інших.

Краса південного мальовничого куточка землі відразу зачаровує митця, викликає непідкупні емоції. Митець винаймає кімнату в найкращому будинку приморського селища Куру-Узень, що належить купцеві, власнику єдиної в тому селищі кав'ярні, яка розташована на першому поверсі того ж будинку. Саме ця оселя й стає «прототипом» будинку Мемета – ненависного й жорстокого чоловіка красуні Фатьми. У Меметовій кав'ярні з побачених картин митець зробить певні висновки про специфіку родинних звичаїв кримських татар, традиційність магометанських законів, за якими чоловік – володар, жінка – покірпа рабіня.

Психологічна новела «На камені» має підзаголовок «акварель», бо в ній переважають зорові, «живописні» образи: картини моря й гір виразно і яскраво постають перед очима читача. В основу твору митець поклав розповідь про трагедію життя і короткого кохання молодих людей. Автор засуджує жорстокі аморальні правила людського існування, оспівує прагнення особистості отримати волю, возвеличує силу справжніх почуттів, які стають рушієм дій та поведінки героїв.

Трагічний сюжет розгортається на тлі дикого каміння біля моря, де розкинулось гірське татарське село, позбавлене чудової природи. У ньому проживає героїня твору Фатьма. Її чоловік, Мемет, різник, заплатив батькові дівчини більше, ніж можуть дати місцеві хлопці, тому і забирає її у своє село, де юна дружина не мала нікого: ні членів родини, ні подруг. Фатьма не знала навіть, якою дорогою можна звідти вибратися. Навколо тільки холодне, німе, гостре каміння.

Героїня так і не адаптувалася в цій людській пустелі. Досить часто молода жінка стоїть під самотнім деревом, з надією вдивляючись у рідну гірську далину, сподіваючись на визволення: «Гут тільки море, скрізь море. Вранці сліпить очі його блакить, удень гойдається зелена хвиля, вночі воно дихає, як слаба людина <...> В годину дратує спокоєм, в негоду пліве на берег, і б'ється, і реве, як звір, і не дає спати. Навіть в хату залазить його гострий дух, од якого нудить <...> Од нього не втечеш, не сховаєшся <...> воно скрізь, воно дивиться на неї <...>»¹⁰. Саме детальний імпресіоністичний опис моря найкраще розкриває складний психологічний стан Фатьми, її тугу, безвихідь становища, адже вона – продана рабіня. В уяві жінки море – це величезне чудовисько, яке було спільником ненависного їй чоловіка.

Раптова зустріч із молодим турком Алі змінює життя героїні, сприяє зародженню в її душі незнайомого почуття. М. Коцюбинський не деталізує розгортання стосунків закоханих, але в імпресіоністичній манері показує зародження почуття кохання як своєрідний спалах, емоційний вибух, що є протестом проти поневоленого становища.

Фатьма й Алі втікають із села вночі, коли всі татари відпочивають. Мемет, дізнавшись про втечу дружини, організував погоню за молодими людьми. В останні хвилини свого життя закохані повилилися гідно. За своє миттєве, чисте, але сильне почуття вони платять життям: молода жінка, втративши рівновагу, падає із кручі, Алі вбиває Мемета. Імена персонажів у творі не випадкові: письменник порівнює молодих людей із рослинами (Фатьма – зелений кущ, Алі – молодий кипарис), які ще тільки проростають з-під землі для того, щоб розквітнути, насолоджуватись життям і давати плоди. Проте молоді люди гинуть, а жителі селища поводяться так, ніби жодної трагедії не сталося. Їхнє життя знову стало звичним, розміреним і тихим.

У новелі письменник змальовує жахливе становище Фатьми й Алі в обмеженому одвічними мусульманськими звичаями соціумі, де права на вільну любов не існує. Молоді люди не хочуть миритися з рабським існуванням і здобувають свободу ціною власного життя. Закохані сповнені людської гідності та чесності, мужності та витривалості,

¹⁰ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Новели. Харків, 2011. С. 178.

моральної сили й чистоти. У творі автор порушує одвічну проблему боротьби людини за щастя, свободу, любов.

Природним відображенням внутрішнього стану душі головних персонажів у творі є море. За задумом автора, воно стає емоційним індикатором думок, почуттів, вражень і прагнень закоханих. У творі ця природна стихія виступає абсолютно різною. На початку новели автор засвідчив: «Каламутне море скаженіло. Вже не хвилі, а буруни вставали на морі, високі, сердиті, з білими гребенями, од яких з луском одривалися довгі китиці піни і злітали догори. Буруни йшли невпинно, підбирали під себе зворотні хвилі, перескакували через них і заливали берег, викидаючи на нього дрібний сірий пісок»¹¹. Коли ж закохані гинуть, то й море стає лагідним і спокійним, воно «злилося з сонцем в радісний усміх», неначе святкувало перемогу, а «ніжна, блакитна хвиля, чиста й тепла, як перса дівчини, кидала на берег мереживо піни»¹².

«Багатство кольорів, пластика образів, широке застосування деталей – усе це допомагає розкрити психологію персонажа. У новелі переважають живописні образи. Колоритні картини моря й гір, напівекзотична для українського читача природа немов намальовані пензлем художника-живописця. Імпресіоністична манера письменника виявилася в акцентуванні на деталях, пейзажі, що органічно пов'язаний з подіями, створенні психологічного настрою. Водночас автор уникнув етнографічних замальовок, майже не приділив уваги розвиткові взаємин Фатьми та Алі. Проте імпресіоністична техніка не є для письменника самоціллю, враження, що він передає, слугують розкриттю переживань і світовідчуття героїв»¹³.

У новелі «На камені», як у мистецькій акварелі, наявні символічні пейзажні замальовки, емоційні уривчасті картинки, враженеві епізоди. Крім того, автор використовує епізодичну конструкцію фабули, фрагментарну характеристику героїв, суб'єктивну форму нарації, ліризовані настроєві описи природи, колористичні асоціації.

Новела “Intermezzo” (1908 р.) є шедевром новелістики ХХ ст., своєрідним прикладом синтезу мистецтв у творчості М. Коцюбинського. Це своєрідний естетичний маніфест письменника про роль і завдання митця в суспільстві. Невипадково твір написано в роки реакції.

Новела є незвичною за формою і змістом, а також за технікою письма. Назва твору символічна: інтермеццо – це невеликий музичний

¹¹ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2011. С. 174.

¹² Там само. С. 184.

¹³ Привалова С. Інонаціональні теми й образи у творчості М. Коцюбинського. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матеріали XIII Міжнародної наукової інтернет-конференції, 17–19 жовтня 2016 р. Київ, 2016. С. 39–40.

твір легкого жанру, який виконується для відпочинку між частинами опери або драми. М. Коцюбинський використовує цю лексему не тільки для позначення душевного перепочинку, який надзвичайно потрібен ліричному героєві. Символічною назвою твору автор також засвідчує, що внутрішньо втомлений митець (він же ліричний герой) залишається вірним своїм ідеалам.

Дослідники творчості М. Коцюбинського наголошують на автобіографічній основі твору. Поштовхом до її написання стали трагічні події із життя самого автора: тяжкі хвороби, які здавна підточують його організм і не дають можливості повноцінно жити, звинувачення митця в революційній пропаганді, внутрішня трагедія, викликана палким коханням до Олександри Аплаксіної. Сімейні стосунки із дружиною Вірою Дейшею були непростими, і тільки діти позбавили можливість розірвати з нею шлюб. Крім того, письменника надзвичайно виснажувало фізичне й нервово перенапруження: виконуючи службові обов'язки, він інтенсивно займається творчістю.

Влітку 1908 р. автор відпочивав в селі Кононівка поблизу міста Яготин (нині територія Київської області) у садибі відомого українського громадського діяча Є. Чикаленка, який фінансував видання творів багатьох українських митців. Перебування в Кононівці збагачує майстра слова численними враженнями. У цей час у митця виникає первісний задум новели. Письменника переповнювали враження, але активну роботу над твором він вирішив відкласти на пізніший час.

Повернувшись до Чернігова, М. Коцюбинський знову береться до роботи. У листі від 23 вересня 1908 р. митець повідомляє редакторів журналу В. Гнатюкові, що закінчив невелику новелу для «Вісника», назвав її «Intermezzo». Твір був опублікований на початку 1909 р. в журналі «Літературно-науковий вісник». М. Коцюбинський відтворив надзвичайно майстерно трагічну самотність людської душі серед прекрасної, загадкової та гармонійної природи.

Новелу «Intermezzo» літературознавці вважають вершиною імпресіоністичного письма М. Коцюбинського. Для неї як імпресіоністичного твору характерна багатожанровість. Науковці виокремлюють поєднання у творі жанрових ознак психологічної новели, лірико-психологічної поеми у прозі, ліричної драми.

Ідейне спрямування новели розкриває погляди імпресіоніста на долю митця і його ставлення до свого народу. М. Коцюбинський порушує актуальну тему визначення місця та ролі творчо обдарованої особистості, митця і мистецтва в суспільстві. Автор закликає людину оновитися духовно, стати гармонійною частиною Всесвіту й зусиллями своєї волі витіснити дисгармонію, зло, що панує у світі. Письменник акцентує увагу на важливих проблемах – душевної рівноваги,

повноцінного життя, специфіки творчого процесу, митця і суспільства, ролі митця і мистецтва в суспільстві, гармонії людини та природи.

Замість традиційного подієвого сюжету у творі М. Коцюбинський вдається до внутрішнього сюжету, який становлять зіткнення різних переживань. Розповідь іде від першої особи, що спонукає до інтимно-ліричного самовираження героя. Водночас новела є суцільним внутрішнім монологом, за допомогою якого достовірно передано внутрішні переживання ліричного героя в період реакції, його душевного занепаду, а також концентрації духовної енергії.

У творі наявні два основні образи дійових осіб, розповіді та вчинки яких становлять імпресіоністичний сюжет новели. Вони розповідають про степове українське село, про його прекрасну природу та складні, нерозв'язані соціальні проблеми в часи революції 1905–1907 рр. Перший, провідний персонаж новели – інтелігент, громадсько-політичний діяч, що приїхав у село на відпочинок. Другий – селянин, «звичайний мужик», якого інтелігент зустрів у полі.

Однією з характерних ознак твору є оповідь від імені ліричного героя, що характерно для імпресіоністичного стилю. Усе зображуване у творі подається крізь призму сприйняття героя, через його відчуття, враження. У новелі відсутні об'єктивні характеристики, проте наявний суб'єктивний кут зору, деталізація психологічного стану ліричного героя, відтворення його відчуттів і настроїв. Переживання ліричного героя автор передав мозаїчно за допомогою фрагментарної структури твору, що складається з одинадцяти окремих фрагментів, мініатюр-мазків, які створюють певну структурну цілісність і послідовно відображають процес сприйняття героєм потоку вражень від навколишньої дійсності.

Про головного героя, його соціальний стан, життєві орієнтири автор лише натякає, дає можливість читачам порозмірковувати, поспостерігати і зробити правильні висновки. З деяких художніх деталей стає зрозуміло, що це людина, яка має певну мету в житті. А зараз, втомлена важкими одноманітними подіями, вирішує втекти від залізної руки міста: «Я утомився. Мене втомили люди»¹⁴. Митець, головний герой твору, втомившись від «незліченних треба» і «безконечних мусиш», від болю і горя, від злості й аморальних учинків людей, від жаху та бруду їх існування, прагне вирватися з пут «сього многоголосого звіра», тому що не може нічим допомогти людям, бо вже звик до їхнього горя. Ліричний герой прагне спокою і самотності, відпочинку. Саме тому він звільняється із залізних обіймів міста, з його гамору, метушні й опиняється в майже цілковитому безлюдді.

¹⁴ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2011. С. 258.

Перше враження митця відтоді, як бречка вкотилася на зелене подвір'я садиби і пролунало кування зозулі, пов'язане з відчуттям так довго очікуваної тиші. Проте згодом, під час перебування в темній кімнаті, в уяві ліричного героя починають з'являтися люди, від яких він прагне сховатися, уникнути їхнього товариства.

Зіткнення героя з навколишнім світом М. Коцюбинський розкриває водночас із відтворенням глибоких внутрішніх зв'язків психологічного процесу, його безперервного самостійного плину. Внутрішня зосередженість, мимовільне підсвідоме бажання героя спілкуватися з людьми передано через дії. Тільки серед природи ліричний герой відчуває себе спокійно, гармонійно і затишно.

Зустріч із селянином є досить важливою в душевному одужанні митця. Із слів випадкового зустрічного ліричний герой усвідомлює, що народ тяжко бідує. Селянин розповідає героєві про своє злиденне життя і сільські страхоття: він заздрить сусідам, у яких від голоду і хвороби вмирають діти, а їх у нього аж п'ятеро і годувати нічим, що в селі «людей їдять пранці, нужда, горілка, а вони в темноті жеруть один одного»¹⁵. Така реалістична розповідь викликає обурення та шквал емоцій у душі митця. Драматична напруженість цієї розмови, що підкреслюється схвильованою повторюваністю слів героя «говори, говори», завершується його виваженим вибором. Це одна з ознак психологічного аналізу М. Коцюбинського-імпресіоніста – розкриття зв'язку особистого і загальнолюдського. Звичайний селянин уособлює людське горе. Після розмови з ним ліричний герой твору переконується в тому, що бажає поєднати своє життя із життям народу, віддано служити йому до останнього подиху. У час *intermezzo* струни душі «<...> ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягуються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть <...> Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає <...>»¹⁶. Це означає, що період літературного затишшя в житті письменника завершується, у нього виникають задуми майбутніх творів, в основу яких будуть покладені розповіді реальних людей про пережиті страждання.

Філософський зміст, жанрова своєрідність твору зумовлюють особливу функцію пейзажу, який є дійовою особою і відіграє у творі визначальну роль. У процесі єднання героя із природою розкривається його багатий внутрішній світ, нестандартний характер мислення і докорінні зміни миттєвого настрою та почуттів. Пейзаж поданий через сприйняття героя і побудований на постійній взаємодії від чуттєвих вражень. Природа зіцлює ліричного героя, допомагає йому усвідомити

¹⁵ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2011. С. 268.

¹⁶ Там само. С. 269.

себе її часткою, яка не може існувати ізольовано: «І благословен я був між золотим сонцем й зеленою землею. Благословен був спокій моєї душі. З-під старої сторінки життя визирала нова і чиста – і невже я хотів би знати, що там записано буде? Не затремтів би більше перед тінню людини і не жажнував від думки, що, може, горе людське десь причаїлось і чигає на мене»¹⁷.

Дійові особи – прерогатива імпресіоністичної замальовки. Оскільки дія твору відбувається в душі ліричного героя, то в М. Коцюбинського дійові особи (моя втома, ниви в червні, сонце, три білі вівчарки, зозуля, жайворонки, залізна рука міста, людське горе) – це не люди, а алегоричні, персоніфіковані сили природи. Усі вони мають символічне навантаження і передають складну боротьбу в душі ліричного героя, допомагають зрозуміти поступове зникнення роздвоєння його особистості, показують повернення до нього душевної рівноваги, готовності до виконання свого громадянського обов'язку, сприяють фізичному і моральному оздоровленню героя, очищають його від хворобливої дратівливості.

Важливо також зазначити, що внутрішня мова ліричного героя передає найскладніші психічні стани, душевні сум'яття і є складовою частиною безперервного руху внутрішнього світу людини. Вона дає змогу розкрити духовні можливості ліричного героя, прагнення зрозуміти себе і Всесвіт. Саме тому в риторичних питаннях митця, які він адресує сам собі, відчувається ствердна, позитивна відповідь.

ВИСНОВКИ

Раннім творам митця властиві наслідування класиків літератури (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний та інші), заглиблення у внутрішній світ людини, показ діалектики душі героя, розкриття характеру у процесі руху та змін. У другій половині 90-х рр. XIX століття в М. Коцюбинського зростає прагнення вивільнитися від застарілих літературних канонів, виробити власні художні принципи. Письменник знаходить свої форми і художні засоби відтворення нових життєвих явищ. Увагу митця привертають насамперед соціальна, морально-етична і філософська проблематика. Твори митця зазначеного часу все більше позначені рисами імпресіонізму.

Новелам М. Коцюбинського властиві такі риси імпресіонізму:

- 1) настроєвість як основа сюжету;
- 2) домінування вираження над зображенням;
- 3) ефект «кольорової музики», незвичайного поєднання звукових і колористичних образів;

¹⁷ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2011. С. 263.

4) вираження внутрішнього світу героя через використання внутрішнього монологу;

5) використання прийому «потоків свідомості», тобто неупорядкованого, хаотичного процесу мислення. Штрихова стилістика дала змогу авторові розкрити події як психологічне переживання, відтворити художню красу;

6) герой не змінює внутрішній світ, а «колекціонує враження»;

7) особливий ліризм у зображенні картин природи;

8) звуки природи, кольорова гама створюють неповторне враження від природи, дають змогу зрозуміти психологічний стан героя;

9) наявність численних барв, звукових образів, сатиричних елементів, ліризму;

10) використання засобів контрасту;

11) основні проблеми – стосунки людини і суспільства, людини і світу.

Отже, М. Коцюбинський є не тільки відомим українським письменником-модерністом кінця XIX – початку XX століття, майстром оригінального художнього слова, творцем специфічної імпресіоністичної манери письма та своєрідної психологічної замальовки.

АНОТАЦІЯ

М. Коцюбинський у ранніх творах і у творах 90-х років XIX століття обрав новий для української літератури шлях, на якому він відмовився від домінування епічно-оповідного начала в новелах, зміцнив та поставив у центр своїх творів індивідуально-особистісне ліричне Я; протиставив динамізм і мінливість реалістичній замкнутості та статичності зображення; максимально ідейно навантажив та символізував художні деталі, що допомогло митцеві не лише в яскраво оригінальному ракурсі представити життя, а й максимально психологізувати його, поставити в центр усього людську особистість.

Наявність рис імпресіонізму властива вже першим творам митця, що позначилося в наполегливому ідейно-художньому пошуку в напрямі збагачення реалізму прийомами й засобами імпресіоністичної поетики. У пізніших художніх зразках дедалі потужніше виявляється імпресіоністичне світобачення М. Коцюбинського, орієнтоване на відтворення емоційних реакцій та настрою.

Стильовій манері письма М. Коцюбинського властиві: мозаїчна або кільцева структура творів, яка відтворює психологічний сюжет; єдність та зміна художнього простору як засіб, що слугує проведенню авторської концепції; ракурс як один із найоригінальніших прийомів зображення художнього простору; наскрізна деталь, що має символічне значення; ефект контрасту (часто за допомогою художньої деталі);

концепція кольору; імпресіоністичний ефект вібрації, світлотінь, мерехтіння кольорів, миготіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Українська імпресіоністична проза : Про творчість М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Г. Косинки та ін. Київ : Фірма «Віпол», 1994. 158 с.
2. Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Новели. Харків, 2011. 350 с.
3. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кін. XIX – поч. XX ст. : Проблеми естетики і поезики. Київ : Наукова думка, 1995. 197 с.
4. Привалова С. Інонаціональні теми й образи у творчості М. Коцюбинського. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матеріали XIII Міжнародної наукової інтернет-конференції, 17–19 жовтня 2016 р. Київ, 2016. 84 с.
5. Привалова С. Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № № 7–8. С. 54–56.
6. Фризман Л. Иван Франко : взгляд на литературу. Киев : Издательский дом Дмитрия Бураго, 2017. 608 с.

Information about the author:

Privalova S. P.,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Literature
and Teaching Methods

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

24, Kyievo-Moskovska, str., Hlukhiv, Sumy region, 41400, Ukraine